
ŽARKO TREBJEŠANIN

SAPIROVO ISTRAŽIVANJE JEZIKA, KULTURE I LIČNOSTI

Izdavanje *Ogleda iz kulturne antropologije*¹⁾ Edvarda Sapira svakako je odraz sve većeg interesovanja za probleme jezika, kulture i ličnosti. Pomenuti problemi ne interesuju samo stručnjake lingviste antropologe, sociologe, psihologe, već i znatno širi krug čitalaca. Knjiga Sapirovih ogleda može da zadovolji i jedne i druge, stručnjake i „laike“, jer sadrži niz značajnih klasičnih studija iz lingvistike i antropologije, koje su pisane jezikom koliko lepim toliko i razumljivim. Oglede kojima se Sapir predstavlja našim čitaocima, izabrao je Ranko Bugarski iz obimne zbirke Sapirovih tekstova koju je pod nazivom „Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality“ priredio D. G. Mandelbaum 1949.

Knjigu uslovno i veoma oprezno možemo podeliti na tri dela ili na tri tematske celine. Prvu tematsku celinu predstavljaju prva dva ogleda u kojima se uglavnom razmatraju problemi jezika; to su „Jezik“ i „Opštenje“. Drugu tematsku celinu čine pet ogleda u kojima se prevashodno razmatraju problemi kulture. To su: „Kultura — prava i patvorena“, „Značenje religije“, „Mit“, „Grura“ i „Običaj“. Treća tematska celina sadrži pet ogleda koji se odnose na ličnost i na odnos kulture i ličnosti: „Kulturna antropologija i psihijatrija“, „Nesvesno stvaranje

¹⁾ E. Sapir, „Ogledi iz kulturne antropologije“, BIGZ, biblioteka XX vek, Beograd, 1974.

nje obrazaca ponašanja u društvu“, „Simbolika“, „Ličnost“ i „Pomaljanje pojma ličnosti u proučavanju kultura“. Svi ovi Sapirovi tekstovi prvi put su objavljeni između dva rata u časopisima, zbornicima i enciklopedijama³⁾.

Podela knjige na tri tematske celine (jezik, kultura i ličnost — kultura), uslovna je zbog toga što je upravo osnovna odlika Sapirovog pristupa ovim problemima ta da ih on razmatra u njihovoj međusobnoj povezanosti. Sapir je rečju i delom ne prestano dokazivao da pristup problemima koji se tiču čoveka mora biti obuhvatan, interdisciplinaran da bi bio plodan, jer su i problemi čoveka tesno povezani i nedeljivi. Lingvistika, na primer, treba da bude integralni deo nauke o čoveku, pošto je jezik kulturni i društveni proizvod, a istovremeno i „simbolički vodič ka kulturi“⁴⁾. Kultura antropologija i psihologija ličnosti („psihijatrija“) samo ako tesno sarađuju mogu da pruže adekvatnu i celovitu sliku o ljudskom ponašanju koje ove dve discipline proučavaju iz dva različita ugla. Sapir je uspeo da pokaže vrednost interdisciplinarnog pristupa ličnosti, kulturi i jeziku, jer je „s jedne strane intimno poznao i vešto kontrolisao nepregledne nizove preciznih i puздanih činjenica o najrazličitijim jezicima i kulturama, dok je s druge strane ispoljavao redak smisao za širok sintetički pogled, za umesno i istinski obuhvatno uopštenje“⁴⁾.

Jezik je za Sapira „gorostasna i anonimna tvorina nesvesnih pokoljenja“. Problem jezika razmatraju se temeljno i sistematski u dužem ogledu „Jezik“. Ovaj čuveni tekst, kojim započinje knjiga Sapirovih ogleda, prvi put se pojavio 1933. („Encyclopaedia of Social Sciences“, vol. 9). Mada je napisan pre više od četrdeset godina, ogled i danas deluje sveže i inspirativno jer su u niemu znalački postavljeni mnogi ključni problemi koji se tiču jezika i ujedno dati putokazi za njihovo rešavanje. U pomenutom ogledu Sapir raspravlja o prirodi jezika, o formalnim i psihološkim karakteristikama govora, zatim o poreklu jezika, o glavnim funkcijama jezika, o strukturalnoj i genetičkoj klasifikaciji jezika, o odnosu jezika i kulture itd. Jezik je, smatra Sapir, jedan vid kulture koji je preduslov za razvoj kulture kao celine. Ovaj simbolički način opštenja nije samo proizvod i odraz kultu-

³⁾ S obzirom da su u pitanju pionirski radovi u oblasti antropologije, lingvistike, socijalne psihologije itd. ne bi bilo na odmet da je priređivač ove knjige kod svakog teksta naznačio gde i kada se prvi put pojavio.

⁴⁾ Sapir, „The Status Linguistics as a Science“ in „Culture, Language and Personality“, Berkeley and Los Angeles, 1962.

⁵⁾ Bugarski, R., „Predgovor“ str. 6.

re, već je istovremeno i graditelj, uobličilac kulture, budući da određene jezičke forme predodređuju izvesne osobene načine posmatranja i tumačenja stvarnosti kod ljudi koji se služe istim jezikom (Sapir-Whorfova hipoteza). Jezik nikada nije samo referencijalni simbolički sistem koji stoji iznad iskustva i označava ga. U stvarnosti, naročito kod primitivnih naroda, reči se često mešaju i prožimaju sa svetom pojava i stvari što dovodi do bajalica u kojima se ispoljava verovanje u magijsku moć reči. Problem porekla jezika za Sapira je samo poseban slučaj problema nastanka simboličkog ponašanja uopšte. Jezik je sredstvo opštenja, mišljenja, socijalizacije i razvoja individualnosti. U drugom, kraćem ogledu „Opštenje“, autor razlikuje osnovne primarne tehnike opštenja — jezik i gest, i sekundarne tehnike koje su unapređuju opštenje — pismo, morzeova azbuka, telefon itd.

U drugoj tematskoj celini naglasak je na problemima kulture i društva. Ovde je nesumnjivo najznačajniji ogled „Kultura — prava i patvorenja“ (prvi put objavljen u „American Journal of Sociology“, vol. 29, 1924). U uvodnom delu ogleda autor raspravlja različita značenja termina „kultura“ i iznosi sopstveno shvatanje kulture. Kultura, po Sapiru obuhvata „one opšte stavove, poglede na život i specifična ispoljenja civilizacije koji jednom posebnom narodu daju njegovo odelito mesto u svetu“. Tako na primer, posebni kvaliteti francuske civilizacije, jasnoća, oštromna sistematizacija, ravnoteža, dobar ukus itd., daju pečat njenoj nacionalnoj kulturi. „Prava“ kultura je harmonična, uravnotežena, dosledna samoj sebi. Za nju je nebitan stupanj civilizacije; bitno je to da ona nije „hibrid protivrečnih zakupa“, odnosno da nije lažna, licemerna. Ne manje važna odlika prave kulture jeste ta da u njoj pojedinac nije puki zavrtanj, sredstvo za nešto što ga nadilazi. U ovom ogledu Sapir razmatra i problem odnosa velikih kulturnih stvaralaca i razvijenosti kulture, i zaključuje da je upravo razvijenost kulture uslov za pojavu originalnosti i individualnosti velikih graditelja kulture. Usvajanje jedne bogate i razvijene kulture nije smetnja, već neophodan uslov za stvaralačku pobunu i autentično stvaralaštvo. Da bismo shvatili jednu kulturu moramo poznavati njenu umetnost, jer je umetnost sama kvintesencija celokupne kulture jednog naroda, kaže Sapir. Sledeća četiri ogleda, na malom prostoru, sažeto ali temeljno i sistematski razmatraju religiju, običaj, mit i grupu. Ogled „Značenje religije“ dobar je primer Sapirovog sistematičnog, obuhvatnog i analitičkog pristupa problemima koje je izučavao. U njemu autor definiše religiju kao „neprekidno čovekovo nastojanje da kroz sve složenosti i

opasnosti svakidašnjeg života otkrije put ka duhovnom spokojstvu" (str. 103). Zatim pravi razliku između religije kao pojedinačnog iskustva i društvenog obrasca. U sledećem odeljku istog ogleada razmatra univerzalne religijske forme (molitve, obredi, magija itd.) i najzad analizira religijsko osećanje.

Poslednjih pet ogleada ove knjige objedinjuje to što se u njihovoj žiži nalazi odnos ličnosti i kulture. Povezanost kulture i ličnosti razmatra Sapir ozbiljno i temeljno u naredna tri ogleada: „Kulturna antropologija i psihijatrija“, „Nesvesno stvaranje obrazaca ponašanja u društvu“ i „Pomañjanje ličnosti u proučavanju kultura“. Oglad „Kulturna antropologija i psihijatrija“ (prvi put objavljen u „Journal of Abnormal and Social Psychology“, 1932) ubraja se u one radove koji su udarili temelj savremenom proučavanju odnosa ličnost — kultura. Obe discipline, kulturna antropologija i „psihijatrija“⁹⁾ proučavaju ljudsko ponašanje, ali se razlikuju po svome cilju i uglu posmatranja. Dok se kulturna antropologija interesuje za uopštene forme mišljenja i ponašanja tipičnog, zamišljenog predstavnika kulture, dotle se „psihijatrija“ zanima upravo za stvarnog i individualnog pojedinca. Mada polaze sa različitih strana, ove dve discipline moraju se sresti u proučavanju kulture i njenog značaja za ličnost. Samo udruženim snagama one mogu dati odgovor na pitanje koje odlike kulture, koji kulturni obrasci i na koji način stvaraju i uobličavaju ličnost? Ličnost je, kaže Sapir, ishod tananog međudejstva zahteva kulture i bioloških i psiholoških potreba individue koja asimilira datu kulturu u procesu prilagođavanja. Prema tome, proces prilagođavanja pojedinca određenoj kulturi nije jednostrano sabražavanje njenim zahtevima, već je istovremeno i preradiavanje izvorne kulturne građe u skladu sa osobenom strukturom i potrebama pojedinca, u cilju očuvanja integriteta. Idealno bi bilo da se ova dva suprotna stremljenja u prilagođavanju izmire i uravnoteže u obrascima ponašanja ličnosti. Ovde i nehotice uočavamo sličnost sa Piaget-ovim shvatanjem razvoja saznanjnih struktura kao progresivnog uspostavljanja ravnoteže između akomodacije i asimilacije u procesu prilagođavanja subjekta. Ova podudarnost gledišta ukazuje da se u osnovi socijalizacije (razvoja ličnosti) i razvoja saznanjnih struktura, nalaze izvesni opšti mehanizmi razvoja. Na kraju ovog ogleada Sapir je načeo problem odnosa kulturnih odrednica neuroze, temu koja će nešto kasnije biti detaljnije i temeljnije razmatrana od strane socijalnoanalitički orijentisanih autora (Horney, 1937; Fromm, 1944).

⁹⁾ Sapir, verovatno pod snažnim uticajem klinički inspirisanih teorija Freuda, Adlera i Junga, terminom „psihijatrija“ označava zapravo psihologiju ličnosti.

U ogledu „Nesvesno stvaranje obrazaca ponašanja u društvu“ polazi od toga da je celokupno kulturno ponašanje sačinjeno od obrazaca ponašanja od kojih su mnogi *nesvesni*. Reč je o ponašanju pojedinca koje je očigledno determinisano izvesnim kulturnim obrascima kojih pojedinac nije svestan, a ponaša se tako kao da ih savršeno dobro zna. Tako na primer, australijski domoroci savršeno dobro znaju sa kime smeju a sa kime ne, da stupe u određene odnose, mada ne poznaju opšte pravilo na osnovu koga to čine. Slično tome svi mi dobro „razumemo“ nehotične pokrete i gestove ljudi sa kojima se srećemo, baš kao da imamo razrađenu tajnu šifru pomoću koje vršimo dekodiranje, mada bismo vrlo teško mogli da objasnimo kako to uspevamo. Jung je pre Sapira govorio o nesvesnim obrascima ponašanja („arhetipovi“). Međutim, značajan je Sapirov pokušaj objašnjenja ove pojave. Po njegovom mišljenju kod „nesvesnih obrazaca ponašanja“ radi se jednostavno o tome da pojedinac ne poznaje svesno, eksplicitno mnoge forme društvenog ponašanja, već ih više „oseća“, „naslućuje“, tj. poznaje ih intuitivno. Sapir smatra da je za pojedinca u svakodnevnom društvenom životu čak i nekorisno da svesno poznaje kulturne obrasce kojima je nesvesno potčinjen i koji mu olakšavaju njegovo društveno ponašanje. Slično shvatanje iznosi i Fromm kada govori o „društvenom karakteru“.

Plodnost saradnje kulturne antropologije i psihologije ličnosti dolazi do svog punog izražaja u proučavanju razvoja ličnosti. U ogledu „Pomaljanje pojma ličnosti u proučavanju kultura“, Sapir na sjajan način postavlja jedan fundamentalni problem psihologije ličnosti — problem detinjeg sticanja kulture. Rašireno je shvatanje da se dete razvija u zrelu, socijalizovanu ličnost na taj način što se „data“ kultura prenosi na dete. Međutim, kad se ovaj proces posmatra sa tačke gledišta deteta koje stiče kulturu, onda kultura uopšte nije „data“, već predstavlja „nešto što treba postupno i pipajući otkrivati“, kaže Sapir. Jedna ista kultura sa svojim mnogobrojnim obrascima ponašanja, doživljava se, tumači i vrednuje u zavisnosti od osobenog životnog iskustva deteta.

U ogledu „Ličnost“ (napisanom za „Enciklopediju društvenih nauka“, 1934) Sapir na malom broju stranica sažeto iznosi različita shvatanja ličnosti (filozofsko, fiziološko, psihofizičko, sociološko i „psihijatrijsko“) i važnije probleme psihologije ličnosti: nastanak ličnosti, problem razvoja ličnosti, odnos fizičkih osobina i osobina ličnosti, problem tipologije ličnosti itd. U

ogledu „Simbolika“ razmatra simbol, njegovu prirodu, osobne i dva osnovna tipa simbolike — referencijalnu i kondenzacijsku simboliku.

Vrednost ove knjige Sapirovih oglada je nesumnjiva. Njena osnovna vrednost je u tome što je ona jedan uspešan, inspirativni pokušaj multidisciplinarnog istraživanja osnovnih čovekovih problema — problema simboličkog opštenja, odnosa kulture i ličnosti, različitih problema kulture i društva, problema razvoja i socijalizacije ličnosti i mnogih drugih. Sva ova ključna pitanja tesno su povezana jer je i čovekovo ponašanje suštinski nedeljivo, mada ga mi proučavamo sa različitih aspekata i onda govorimo o „društvenom“ i „pojediinačnom“ ponašanju. Sapirovo pionirski rad bio je i još uvek je putokaz mnogobrojnim studijama u oblasti lingvistike, psiholingvistike, kulturne antropologije, socijalne psihologije, psihologije ličnosti itd. Pojam „kulturnog obrasca“ (cultural pattern) široko se koristi u socijalnoj antropologiji; Sapir-Whorfova hipoteza inspiriše mnoga značajna istraživanja; antropologija i psihologija sve uspešnije saraduju — sve je to dobrim delom Sapirova zasluga. Posebnu draž ove knjige čini izvanredno lep način kazivanja.

Kao što je već rečeno na početku, ovu knjigu Sapirovih oglada pripremio je naš poznati lingvista Ranko Bugarski. Njegov izbor, mada sličan, nije istovetan sa manjom zbirkom Sapirovih oglada koju je priredio D. G. Mandelbaum pod nazivom „Culture. Language and Personality“. Ako uporedimo ove dve antologije, približno istog obima, možemo zapaziti da je u antologiji koju je sačinio Bugarski, Sapir potpuno predstavljen kao proučavatelj kulture i, posebno, odnosa kulture i ličnosti, zahvaljujući i pre svega odličnom ogledu „Nesvesno stvaranje obrazaca ponašanja u društvu“, a zatim i manjim ogledima „Mit“, „Grupa“, „Običaj“, kojih nema u Mandelbaumovoj manjoj zbirci. R. Bugarski je inače i pisac korisnog predgovora u kome se mogu naći osnovni podaci o životu i delu Sapira, kao i globalna procena vrednosti njegovih pionirskih istraživanja.

Knjigu je veoma brižljivo i sa mnogo umešnosti preveo naš ugledni prevodilac filozofske i psihološke literature Aleksandar I. Spasić. Već na prvoj stranici ove knjige uočavamo da je u pitanju ambiciozan i stvaralački prevod drugačiji od uobičajenih prevoda sa kojima se srećemo pri čitanju ove vrste literature. Za estetsko zadovoljstvo koje pružaju Sapirovi ogledi, dobrim delom je zaslužan i prevodilac.